

Inleiding

'Altijd zullen hemel en aarde blijven bewegen in de chaos' R.S.

Er is een oorlog gaande tegen de toekomst

In de jaren negentig ontwikkelde ik de gedachte dat deze maatschappij een chaosmaatschappij was. Door drukke werkzaamheden was ik pas na het beëindigen van een publieke functie in de gelegenheid die gedachte verder uit te werken. In 2009 had ik een boekwerk gepubliceerd met als titel *De Chaosmaatschappij*. Deze pamflettistische tekst werd twee jaar later gevolgd door de *Chaos Compleet* (2012). In deze twee boeken heb ik gepoogd langs diverse lijnen aan te tonen dat chaos een zeer belangrijke rol speelt in de sociale, politiek-economische, culturele, wetenschappelijke en natuurlijke wereld. Chaos heeft in het verleden altijd een negatieve connotatie gehad.

Door de bank genomen wordt chaos als wanorde of als de grote veroorzaker gezien van onzekerheid en instabiliteit. Het is dan ook niet vreemd dat in het begin van de vorige eeuw ten tijde van de stormachtige opkomst van de natuurwetenschappen men zich nogal heeft ingespannen de chaos te beheersen en dat betekent concreet in modellen te vangen.

Maar men kwam van een koude kermis thuis. Want na meer verfijnd experimenteel onderzoek bleek dat chaos niet meer 'weggestreept kon worden' uit wiskundige systemen en modellen. Een systeem kon plotsklaps vanwege een toenemende instabiliteit uit zijn evenwicht geraken. In een tijdbestek van nog geen dertig jaar veranderde de wetenschappelijke blik compleet.

Nu bleek ineens dat chaos ons kon 'bevrijden' van het dictaat van al die gevestigde controlemechanismen die deel uitmaakten van het sinds eeuwen dominante mechanistisch determinisme. En wetenschappers trokken hun conclusie. Modellen en systemen zijn voorlopig, ze zijn niet bestendig, ze zijn vervang-

baar. Daar moeten wij en de wetenschap mee leren leven. Voortaan moeten we accepteren dat zowel in wetenschappelijke modellen, als in de werkelijkheid de chaos werkzaam is.¹

Sterker nog, in de werkelijkheid blijkt chaos altijd aanwezig te zijn. We hoeven maar om ons heen te kijken om dat vast te stellen. En dan zien we dat er niet alleen een grote instabiliteit en onzekerheid heerst in het huidige economisch financiële systeem, in de wereld waar de hybride bedrijven de scepter zwaaien, maar ook in een groot deel van de wereld waar permanent een oorlog woedt. En dan heb ik het nog niet over het maatschappelijke, politieke en culturele leven dat zoals dat zich nu laat aanzien doordrenkt is van onbestendigheid en ongewisheid.

Instabiliteit lijkt een vast gegeven te zijn in deze tijd. Als die instabiliteit verder toeneemt – voorlopig zijn er nog geen aanwijzingen die in een andere richting wijzen – dan is die instabiliteit vaak, zoals de geschiedenis heeft aangetoond, een voorbode van een veel grotere, misschien wel permanente crisis. Of, zoals ik het in het slot van de *Chaos Compleet* heb verwoord: We zijn niet alleen in een situatie beland die gekenmerkt wordt door een theoretische bloedarmoede (de kritiek op de actuele situatie is afwezig), maar we zijn ook in een wereld terechtgekomen die ons op een pijnlijke manier de acute tekorten toont van zowel het politieke als het financieel-economische systeem, als de daaruit voortvloeiende gevolgen voor natuur en cultuur.

Radeloos, reddeloos en redeloos proberen de in paniek geraakte verdedigers van het systeem een oplossing te vinden. Voor de zoveelste keer wordt er in de grabbelton van pragmatische oplossingen gegrepen om het failliete systeem te repareren. Iedere keer weer blijken de bewindvoerders en bewakers van het systeem (de technocraten en bureaucraten) achter de feiten aan te lopen en worden ze voor de zoveelste keer 'plotseling' overvallen door het onvoorspelbare, het chaotische. Ze weigeren te

¹ De kwantummechanica verwoestte het deterministisch wereldbeeld van Newton door de begrippen onzekerheid en waarschijnlijkheid (probabiliteit) te introduceren.

beseffen dat dat inherent aan het systeem is en dat geldt, voeg ik eraan toe, voor meer systemen.²

In mijn vorige boek, wat overigens meer is dan een kentheoretische verkenning, beschrijf ik uitvoerig het traject van de langzame dood van de metafysica, het afsterven van het *zijn* als denken, van het *zijn* zelf, van God, van de monistische/monolithische (enkelvoudige) waarheid, van de leegte waarin mystici en/of spiritualisten in wegvlugten.³ En dat heeft wat mij betreft geleid tot een onvermijdelijke conclusie dat er een groot *niets* is.

In deze wereld van het *niets*, net als in het onmetelijke universum heerst de *chaos*. Op het ene moment is de chaos groter dan op het andere moment. Om het meer plastisch uit te drukken: In den beginne was er chaos, en chaos zal er altijd zijn, ondanks al die verwoede pogingen in de geschiedenis om orde te scheppen in de chaos.

Maar er is meer. En dat meer is dat er in de chaotische wereld beweging is, dat er bewegingen zijn. Zo dat is een boude bewering, zult u zeggen. Ja, in de wereld is er een veelvoud van bewegingen. Dat roept dan onmiddellijk de vraag op: wat is beweging?⁴ Zoals hieronder in voetnoot 4 is weergegeven laat de term

² De interactie tussen de aparte delen, wat ik het *iets* noem, van een complex systeem kunnen gevolgen hebben die onvoorspelbaar zijn.

³ Kennelijk is het *niets*, vaak leegte genoemd, moeilijk te verkroppen voor een deel van de goegemeente, die vaak een vertwijfelende poging onderneemt die leegte met spiritualiteit of met een spirituele geest in te vullen.

⁴ Wat is beweging: 1) het veranderen van plaats, stand of houding van *iets*. Uit *eigen* beweging *iets* doen (*iets* doen zonder dat een ander je dat moet zeggen), in beweging komen (beginnen te bewegen, *iets* in beweging zetten/brengen, entameren van beweging). Een toestand waarin de locatie, de positie van subjecten en objecten steeds veranderd.

Welke bewegingen zijn er, welke aard hebben bewegingen: voortgaande, terugkerende, achterwaartse, achteruitgaande, botsende, schurende etc.

2. Beweging van het *iets*, het *bewegende iets*: subject, object, idee (denkbeweging), materie (mechanica), deeltjes (kwantumfysica).

3. Beweging van een mens, mensen die samen iets willen bereiken, die een vredesbeweging, een maatschappelijke beweging beginnen. Een beweging

beweging een alleszins ruime interpretatie toe. En die ruimte heb ik dan ook genomen.

Ik begin zoals hoort bij het begin. Al heel vroeg in de westerse wijsbegeerte komen wij de presocraticus Heraclitus (Herakleitos) tegen met zijn beroemde uitspraak: alles stroomt, alles is in beweging, alles is in wording. Wat mij meteen opviel, is dat zijn *'Panta rhei kai ouden menei'* doorgaans vertaald wordt met *Alles stroomt, niets is blijvend*, maar dat moet natuurlijk *Alles beweegt, niets is blijvend* zijn, dat moge duidelijk zijn.⁵ Dit is bij deze recht gezet. Bij nader onderzoek blijkt de geschiedenis op allerlei terreinen bol te staan van bewegingen, van het bewegende *iets* en van de bewegers.

Als kritisch filosoof moet ik noodgedwongen een keuze maken. En dat heb ik gedaan. Na een uiteenzetting over de opvattingen van de presocratici duiken we de duistere middeleeuwen

organiseert activiteiten op het vlak van sensibilisatie, educatie en sociale actie met het oog op maatschappelijke verandering, ze richt zich daartoe op een ruim publiek. Een beweging heeft een educatieve, maatschappelijke, economisch en politieke functie.

4. Stilstaande, veranderende beweging; bevroren van een beweging.

Opwaartse beweging, opgaande beweging (markt, de beurs, de economie).

Voorwaartse, voortgaande, voortgang, vooruitgang (cultuur).

Neerwaartse, neergaande, ondergaande: ondergang.

Kruisende bewegingen (de markt, concurrentie).

Botsende bewegingen, schurende bewegingen (conflict, gebeurtenis, revolutie).

Schijnbewegingen, schijn en wezen (spektakel).

Economie in beweging, de maatschappij, de politiek, het denken in beweging.

⁵ Wat is stroom: Een stroom is een bewegende massa (van mensen, vloeistof etc.)

Stroom is altijd *materie* wat beweegt, een bewegende vloeistof, bijvoorbeeld een elektrische stroom is een elektrische lading die door iets heen stroomt.

Stroom is de snelheid van bijv. elektronen die langs een punt stromen, m.a.w. Stroom is doorstromen. Een stroom, resp. stromen 1) stroming 2) kleine rivier 3) grote hoeveelheid (mensen of dingen) 4) beweging van het water, rivier etc.

in toen de kerkvaders en later de scholastici nog de geestelijke scepter zwaaiden en zij de grote beweger God spijkervast op de hoogste troon hadden vastgenageld. Ook hebben zij de geest die voor hen Heilig was een belangrijke plek toegekend. Ik heb dat hoofdstuk: *De Beweging van de Heilige Geest en het verboden lichaam* gedoopt.

Vervolgens heb ik het mechanische denken dat na de Renaissance tot ontwikkeling komt in de schijnwerpers geplaatst. Het is al met al een beweging die de ratio omarmt en zich enthousiast stort op het onderzoek naar de materie. In een paragraaf van dit hoofdstuk ga ik in een paar grote stappen van de Newtoniaanse ontdekking van de zwaartekracht naar de mysterieuze wereld van de kwantumfysica, waar ik later in mijn verhaal nog op terugkom. Terloops wordt u getrakteerd op een paar gemakkelijke voorbeelden van de praktische uitwerking van het mechanische denken in de 17de-eeuw. In die eeuw loopt ook ene René Descartes rond die een poging onderneemt de beangstigende wereld van het bewegen te ontvluchten en zich op te sluiten in de rustgevende wereld van het mechanische denken. De chaos in de wereld, zo stelt de 17de-eeuwse Franse filosoof, moet beteugeld worden door er een betekenis aan te geven en die zware taak komt op de schouders te liggen van het subject, de mens wordt gebombardeerd tot (zelf)beweger, *cogito ergo sum*: Ik denk dus ik ben. Daar mocht nadien niet meer aan getwijfeld worden.

Bewegingen breiden zich uit tot systemen en structuren

Na deze droefgeestige Franse filosoof komen we terecht in de Romantiek, die ik als een beweging van mens en geest beschouw. Onder invloed van de Franse revolutie van 1789, houden vooral Duitse filosofen zoals Kant, Fichte en Hegel en hun 'umwelt' een vurig pleidooi voor de mens als beweger. Kort samengevat: begrippen als geest, rede, individu, identiteit, dialectiek, de subject- en objectverhouding maken het hoofdbestanddeel van hun denken uit.

In het volgende hoofdstuk dat gewijd is aan *Natuur en mens, een schurende beweging* komen we uiteenlopende bewegers tegen, althans zij noemen zich bewegers, waarvan er een aantal de noodklok luidt. Een ding hebben zij gemeen en dat is dat de natuur zich ofwel langzaam of razendsnel beweegt richting de ondergang. Anders gezegd: we gaan met zijn allen het dodenrijk tegemoet waar Hades de poortwachter de sleutel van heeft.

Optimistischer is een bepaald slag economen gestemd vooral dat deel dat de loftrompet steekt over de vrije markt. In een voor mij onbegrijpelijke staat van vervoering sommen zij de verworvenheden van de dictatuur van het kapitaal op. Dat het gewone volk ten tijde van het handels -, industriële -, het financiële -of van het hedendaagse hybride kapitalisme het grootste slachtoffer is, verzuimen zij natuurlijk te vermelden want dat past niet in hun denkraam. Om enig tegenwicht te bieden behandel ik de botsende beweging van kapitaal en arbeid zoals de politieke filosoof Karl Marx die onder woorden heeft gebracht.

Het volgende hoofdstuk is gewijd aan de politieke, naar mijn smaak, regressieve beweging, het heeft als ondertitel: Van liberalisme naar neoliberalisme. Hierin wordt aandacht besteed aan de denkbeelden van Thomas Hobbes, bekend van zijn uitspraak *homo homini lupus*, de mens is de mens een wolf, verder krijgt de buiten mededinging staande liberaal John Locke enige aandacht evenals de chauvinistische Duitse ik-denker Johann Fichte, dé man van de natiestaat. Aangezien Hobbes met zijn Levathian uiterst actueel is, krijgt hij ook een ereplek in het laatste hoofdstuk dat gewijd is aan de gruwel oorlog, '*Si vis pacem, para bellum*. (*Als je vrede wilt, bereid je dan voor op de oorlog*)', zo is het maar net.

In het hoofdstuk *De beweging van het lichaam* worden de postmoderne filosofen, zoals Gilles Deleuze, Michel Foucault kritisch tegen het licht gehouden. Een speciale plek heb ik gereserveerd voor Alain Badiou met zijn opvattingen over de gebeurtenis, waartoe ook oproer en revolutie gerekend worden, die ik als

een botsing van bewegingen beschouw. Bovengenoemde Franse filosofen zijn allemaal sterk beïnvloed door Friedrich Nietzsche die als een van de eersten de aanval op het subject heeft ondernomen. Trouwens, deze fanatiek wandelende filosoof duikt in meerdere paragrafen van dit nieuwe boek op.

Goed, die aanval wordt door Franse postmodernisten voortgezet, zij vegen het subject definitief van de filosofische kaart, of om hun woorden aan te halen: het subject is uitgewist als een tekening op het strand bij opkomende vloed. Wat bij hun grote voorbeeld Nietzsche de wil tot macht is (op dit machtsdenken kom ik in het laatste hoofdstuk nog terug) wordt bij Foucault de analyse van de microfysica van de macht en bij zijn tijdgenoot Deleuze de macht van de begeerte. De mens wordt door bovengenoemde filosofen gedegradeerd van de hoogste plek in de eredivisie van *zelfbewegers* naar de keukendivisie van *meebewegers*. Die gedegradeerde positie speelt ook een belangrijke rol in *De bewogen postmoderne tijd* waar het neoliberalisme op de snijtafel wordt gelegd. Bij het nalezen van de colleges die Michel Foucault in 1979 heeft gegeven, en die gewijd waren aan het neoliberalisme, viel zijn opvatting en benadering van het neoliberalisme als rationaliteit op. Ik besloot daarop voort te borduren. Verder kon ik het toch niet laten om de enorme uitwerking van het spektakel op de mens over het voetlicht te brengen als hij noodgedwongen de rol van mimespeler en narcist moet spelen op het spektakelplatform.

In het voorlaatste hoofdstuk *Gedachten over ruimte en tijd* behandel ik de nieuwste inzichten op het gebied van de kwantummechanica en die blijken alles met de beweging van de kleinste deeltjes te maken te hebben, de titel van dit hoofdstuk spreekt voor zich. Ook besteed ik in dit hoofdstuk aandacht aan de chaostheorie.

Tot slot het al beloofde verhaal over al die oorlogsbewegingen, zoals die zich op het slagveld en in de digitale wereld hebben afgespeeld en nog steeds afspelen. Ook heb ik gemeend aandacht te besteden aan de mislukte boodschap voor een eeuwige

vrede van de idealist Immanuel Kant en de uiterst actuele verhandeling van Carl Schmitt over het vriend- en vijanddenken. Kortom dit hoofdstuk gaat over macht en oorlog, over oorlog als eeuwige beweging, over de oorlogsmachine, over oorlog waar de wetten van de mechanica heersen, over oorlog en de machine-mens, over dood en vernietiging.

Bij al die oorlogsellende doemt de vraag op of er in deze wereld waar de angst regeert nog een sprankje hoop is? Na het lezen van het besluit moet de lezer maar zelf zijn of haar conclusie trekken.

Kort samengevat

In dit boek heb ik de ontwikkeling van het begrip beweging willen schetsen van Heraclitus via Deleuze tot en met de tegenwoordige tijd toe, d.w.z. van *alles beweegt* van Heraclitus, de 'wil tot macht' van Nietzsche, de (microfysica) van de macht en zijn idee van de neoliberale rationaliteit van Foucault, het verlangen van Deleuze, de gebeurtenis van Alain Badiou, tot de uitwassen van het neoliberale denken, het hybride kapitalisme en de eeuwigdurende oorlog van tegenwoordig.

Maar het in het eerste hoofdstuk aangestipte *Alles in beweging* van Heraclitus blijkt tegenwoordig een destructieve beweging te zijn die zich zo diep in de samenleving heeft ingevreten dat ze bestaande structuren, instellingen en identiteiten ofwel geheel vercommercialiseerd of vernietigd hebben. Verder kunt u dagelijks vaststellen dat de politieke en maatschappelijke debatten door de ineenstorting van ideeën en referentiepunten compleet verlamd zijn, het zijn vaak lachwekkende vertoningen geworden, waarin alle zekerheden in een verwoestende beweging worden vernalen.

Zygmunt Bauman heeft geprobeerd dat 'kolken van onze tijd' (de mondiale beweging van kapitaal, handelswaar, mensen, opwarming van de aarde, terrorisme, informatie en propaganda) in een beeld te vangen van *liquid modernity*, vloeibare moderne tijd. In een dergelijke wereld zijn de soevereiniteit van staten en andere collectieve bestuursentiteiten en -systemen populistische

illusies geworden. De oude (romantische) leuzen uit het tijdperk van de Verlichting: vrijheid, gelijkheid en broederschap zijn in de jaren zestig van de vorige eeuw op het schouwtoneel van het politieke debat loze slogans geworden of met het grofvuil meegegeven.

In een tijd van een grootscheepse mondiale migratie – een eindeloze beweging van vluchtelingen en ontheemden, van het uiteenvallen van sociale netwerken, van de bijna absolute macht van de grote Techbedrijven, de onstuitbare invloed van financiële producten en niet te vergeten de alles overheersende identiteitspolitiek, is de oplossing van bovengenoemde vraagstukken door een schromelijk gebrek aan nieuwe ideeën ver te zoeken. We zijn na een korte tijd van verlichting in een tijd van duisternis beland waar het kritische denken de weg naar de uitgang niet meer kan vinden.